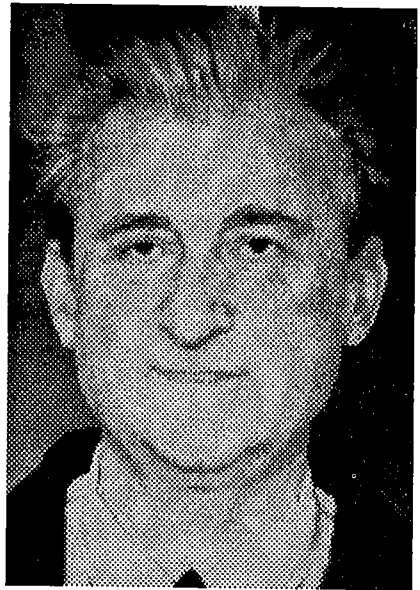

Spomen

PROF DR DUŠAN MIHAILOVIĆ

Na komemoraciji posvećenoj preminulom Dušanu Mihailoviću, održanoj na Sceni "Raša Plaović" Narodnog pozorišta, prikazan je snimak odlomka iz Mihailovićeve predstave *Tesla*, u interpretaciji Ljubivoja Tadića i Radeta Miljanića. Sedeli smo na istim pozorišnim daskama na kojima se ova predstava izvodila već 150 puta, što je svrstava u mali broj predstava koje su doživele takvu dugovečnost. Sa platna smo čuli reči mudroga Tesle iz mudrog komada Stevana Pešića o večnosti postojanja, o tome da smrti zapravo nema, jer se radi o pretvaranju jednog vida energije u drugi. Mi, nažalost, ipak znamo da smrti ima. Na prvo Badnje večer u novom veku i novom milenijumu Dušan Mihailović se preselio na drugu stranu, u drugu vrstu energije. A samo nekoliko dana pre toga održana je proslava stopedesetog izvođenja *Tesle*. Gledali smo i slušali Duška i njegove reči, snimljene prilikom ove proslave, tako skoro pred smrt da je to izgledalo na dohvata ruke. Gledali smo i osećali se čudno, nestvarno. Duškov vitalitet, optimizam i pozitivna energija delovali su skoro fantastično i bili su u opominjućoj i komplementarnoj disonanci s komemorativnim tonom ovog skupa, a ipak u punom skladu sa Duškovim životom.

Od svoje diplomatske režije, a to je bila *Mera za meru*, u Kragujevcu, 1956. godine, Duško je bio veran svojim dvema zaljubljenostima: Šekspiru i srpskoj pozorišnoj baštini. A bio je veran i svom profesoru Kulundžiću, čiju je uspomenu brižljivo negovao. Duško je uopšte bio lojalan čovek, prema prijateljima, saradnicima, studentima. U svom večitom, ponekad i skoro detinjском oduševljenju svim oblicima pozorišne umetnosti, bio je izrazito naklonjen mladima,

sa kojima je nalazio srodstvo po tonusu i temperaturi egzaltacije. Zato nije čudo što je, kao pravi Kulundžićev dak, gajio mnogostruke spone sa pozorišnim disciplinama, i sa režijom i sa dramaturgijom, i sa teorijom i istorijom pozorišta i drame, i što je te svoje afinitete celog života upućivao mladima, odnosno pozorišnoj pedagogiji. Njegov pedagoški rad započeo je na tadašnjoj Akademiji za pozorišnu umetnost u Beogradu (kasnije na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju i Fakultetu dramskih umetnosti), a zatim je nastavljen na Akademiji umetnosti u Novom Sadu (odakle je otišao u penziju), na Fakultetu umetnosti u Prištini, i na Fakultetu primenjenih umetnosti u Beogradu, na kome je držao nastavu skoro do svog poslednjeg dana.

Prvi put sam ga sreo na svom prijemnom ispitu 1961. godine. Tada je ispit počinjao za sve grupe istovremeno, zajedničkim pisanjem pismenog zadatka, u "Sali heroja", amfiteatru Filološkog fakulteta na Studentskom trgu. Nekoliko stotina nadobudnih, ali zabrinutih i preplašenih, klinaca sedelo je u neudobnim klupama trudeći se da smisli nešto izuzetno što će fascinirati članove komisije i trenutno ih ubediti da je baš taj momak ili devojka budući umetnički genije koga neizostavno treba primiti. Užurbani asistenti koji su dežurali na ispitu i ozbiljni profesori koji su povremeno promicali nisu doprinosili smanjenju napetosti. Naročito je veliku zabunu, skoro kao u anti-drami, izazvao jedan harizmatični stariji čovek, voluminoznog tela i glasa, koji je odjednom, iz čista mira, i naizgled bez ikakve veze sa samim ispitom, održao jednu gnevnu tiradu o moralnoj štetnosti duvana. Kasnije smo otkrili da je to čuveni čika-Miša Đurić i upoznali njegovu pravu veličinu, kao i beskrajnu dobrotu, ali i povremenu hirovitost, u koju je spadala i njegova skoro opsesivna averzija prema pušenju. Očigledno je pri prolasku kroz "Salu heroja" bio primetio nekog od nesrećnih kandidata kako pokušava da smiri tremu skrivenom cigaretom, ili je samo naslutio trag mirisa duvana, što je trenutno izazvalo ovu bujicu optužbi na račun onih moralnih ništarija koji se prepuštaju nikotinskom otrovu. Međutim, posle tog apsurdnog incidenta, koji nas je sve zbunio, ili bar potvrdio u uverenju da stupamo u jedan svet van životnih normalnosti, u kome su ekscentričnosti svakodnevice, pojavilo se jedno nasmejano lice, koje nas je trenutno umirilo i vratilo nas našem osnovnom zadatku zbog koga smo tamo bili. Saznali smo da je to bio tada mladi asistent Dušan Mihailović i da se njegovoj dobronamernosti i ubuduće možemo obraćati u naizgled nerešivim situacijama i mladenačkim tlapnjama.

Njegova usmerenost ka mladima ogledala se i u tome što je za svoje predstave obično pozivao mlade glumce, pre svega studente, što je mlade studente režije protežirao u pozorištima u kojima je radio i što je obraćao pažnju na stvaralaštvo mladih dramskih pisaca. Tako je moje prvo upoznavanje sa Duškom Mihailovićem kao profesionalcem bila njegova režija *Okamenjenog*

mora Velimira Lukića na sceni Narodnog pozorišta u Beogradu, januara 1962. godine. Velimir Lukić je tada bio student druge godine dramaturgije i to je bilo prvo izvođenje nekog njegovog dramskog teksta.

Duškova posvećenost Šekspiru i afinitet ka mladim glumcima nisu se ograničavali samo na pozorište. Veliki deo svoje aktivnosti posvetio je radiju, a ogledao se i na televiziji. Tako je 1963. godine ostvario krupan televizijski poduhvat: adaptaciju i režiju Šekspirovog *Romea i Julije*, jedinu ekranizaciju Šekspira na našim prostorima. Taj poduhvat predstavljao je za ono vreme pravi podvig, a to bi bio i u kasnijim godinama procvata televizije, pa i u današnjim vremenima raznoraznih ograničenja produkcije. Mladenačku Šekspirovu tragediju Duško je poverio glumačkoj mladosti. Juliju je igrala Snežana Nikšić, tada na prvoj, a *Romea* Miodrag Milovanov, tada na drugoj godini studija. I ostale mladalačke uloge igrali su tada neiskusni glumački poletarci. Treba pritom imati u vidu da se u ono vreme takvo masovno angažovanje mladih glumaca, još studenata, veoma retko dešavalo, za razliku od kasnijih i današnjih vremena, kada je to postalo uobičajeno, pa čak i poželjno. Duško je i na ovaj način spojio svoju ljubav ka Šekspiru i svoju veru u mladost sa mladalačkom problematikom i ljubavnom energijom *Romea i Julije*.

Kada sam 1965. godine ušao u Savremeno pozorište, jedna od prvih predstava na kojima sam dežurao bila je Duškova režija Šekspirove *Bogojavljenke noći*. Ova predstava ostala mi je u posebnom sećanju. Bilo je, naravno, na našim scenama i originalnijih i maštovitijih predstava *Bogojavljenke noći* (od postavke Bojana Stupice do Jagoša Markovića i Kokana Mladenovića), koje su u većoj meri polazile od ličnog, autorskog rediteljskog koncepta. Ipak, Duškova predstava, bez težnje za posebnom neobičnošću koncepta, možda je na najskrupulozniji način predstavljala raščitavanje višeslojnosti Šekspirovog teksta, stavljajući sam tekst u prvi plan, onako kako se to obično zahteva u engleskom pozorištu. Kao "dobar znalac Šekspirove dramaturgije, koji se sa intimnom strašću posvetio kultivisanju šekspirovskog duha" (kako ga je nazvao Eli Finci, zamerajući istovremeno da su neke scene u predstavi ostale više na intencijama, nego na dovršenom rezultatu), Duško je naročito uspešno protumačio dve enigme ovoga komada. Jedno je interpretacija Malvolija, u brilijantnom izvođenju Zorana Radmilovića. Svima je naročito ostala u sećanju scena sa pismom, za koju i Finci kaže da svojom lepotom iskupljuje nedostatke predstave. Međutim, glavna tajna ovoga komada u Duškovoj postavci je na poetski, enigmatičan način otkrivena i razrešena, pa opet pokrivena. To je začudni svet ambivalentnosti polova, čija poetska i ironična suptilnost predstavlja glavnu draž ove predstave. A kao profesionalci znamo naravno, da "draž" proističe i iz strukturalnog raščitavanja teksta i akcionog komponovanja kockica, na osnovu raščlanjavanja likova, radnji, okolnosti, odnosa, podteksta, akcenata, pauza, postupaka i svih drugih elemenata scenske strukturne konstrukcije.

Naravno, i u ovoj predstavi igrali su i studenti Akademije, ili netom diplomirani glumci. Tu svoju pupčanu vezu sa Akademijom, današnjim Fakultetom dramskih umetnosti, Duško je gajio do kraja svog života. Iako od 1971. godine nije bio više na beogradskoj Akademiji, a od 1976. do penzionisanja bio stalni profesor novosadske Akademije umetnosti, Duško se uvek prema FDU odnosio kao prema svojoj matičnoj kući, iz koje je potekao, i kojoj, kao čovek starovremenske patrijarhalne lojalnosti, ponešto i duguje. Kad god je to Fakultetu bilo potrebno, bio je spreman na "uskakanje" i držao je u nekoliko školskih godina nastavu iz predmeta Istorija svetskog pozorišta i drame i Istorija jugoslovenskog pozorišta i drame, ne postavljajući nikad pitanje naknade, koja je uostalom obično bila simbolična. Iako je često bivao u oskudici, ponekad se te naknade i odricao, smatrajući svoj doprinos Fakultetu oduživanjem duga. Svoje osećanje duga ispoljavao je i posebnim obeležavanjem početaka ovih jednogodišnjih kurseva: prve časove je aranžirao kao neke vrste omaža, posvećenih ranijim profesorima: dr Milošu Đuriću, Josipu Kulundžiću, Sanislavu Bajiću, Đuzi Radoviću.

Uopšte je svoj rad u pozorištu Duško osećao na starinski, skoro devetnaestovekovni način, kao neku vrstu nacionalne misije. Otuda njegov rad sa studentima, sa profesionalnim pozorišnicima i sa gledalištem predstavlja jednu ideju i emotivnu celinu. Za razliku od velikog dela naše kulturne čaršije koja je, ponekad čak do samodovoljnosti, okrenuta elitnom, ekskluzivnom aspektu stvaralaštva, Duškovo osećanje moglo bi se nadovezati na viziju i praksu Žana Vilara, njegovog TNP-a i njegovih prethodnika, Romena Rolana, Firmena Žmijeja i drugih, koji su stvorili pojam "théâtre populaire". Uostalom, kod nas čak nije ni pokušano da se nađe adekvatan prevod za naziv čuvenog Vilarovog pozorišta TNP (Théâtre National Populaire), niti za distinkciju između pojmova "national" (narodno – nacionalo, državno) i "populaire" (narodno – narodsko, za narod). Čak bi se moglo reći da kod nas izvedenice od pojma *populos* – narod, imaju većinom pežorativno određenje. Za Duška se, međutim, može reći da se iz sopstvenog osećanja približio Vilarovoj ideji-vodilji: "Velika klasika za narod". Jedna od kritika Duškove *Bogojavljenjske noći* bila je naslovljena "Šekspir za decu". Ove reči, sročene sa namerom omalovažavanja, mogle bi se i sasvim drukčije protumačiti: kao priznanje čitljivosti ove predstave, njenoj jednostavnosti, lakoći, raščlanjavanju na osnovne elemente i, posledično, efikasnom prelaženju rampe. I mnogi kasniji Duškovi pokušaji proizašli su iz ovog načela: između ostalog i ideja "pozorišta bez blagajne" u Leskovcu, koja zasluhuje posebno istraživanje.

Duškovo osećanje pozorišta kao misije obuhvatalo je ne samo sve društvene slojeve, nego i sve delove našeg naroda, naročito one rubne, "krajinske", koji su ugroženi. Iako Šumadinac, znao je da se srpska kultura ne završava u

Beogradu, niti u Šumadiji. Njegov pojam kulturne misije polazio je od njegovog afiniteta za istoriju, tradiciju, baštinu i jezik, ali se lučno upućivao ka dugoročnim, vizionarskim idejama. U tome se opet razlikovao od metropolski orijentisanih delova nešeg kulturnog establišmenta usmerenih pre svega na ispunjenje trenutne, pragmatične, a najčešće lične ambicije. Zato ga je, a i zato što je verovao u univerzalne, večne principe, teško pogodila tragedija pojedinih delova srpskog naroda, njihovo ponovno istrebljenje i uništenje njihove vekovne kulture. Njega, koji je verovao u slobodu, jednakost i bratstvo, posebno je pogodio cinizam i oportunističnost većine zapadnih intelektualaca, a i nekih naših. I to je doprinosilo razvoju njegove bolesti i približavalo ga prevremenom kraju.

Iz ovog osećanja je nastao i njegov angažman u Prištini i uopšte na Kosovu. Pri osnivanju studija glume na prištinskom Fakultetu umetnosti 1989. godine Duško je prihvatio nastavu predmeta Istorija pozorišta i drame. Iako teški srčani bolesnik, tek oporavljen od rizične operacije, uredno je sedao u pet sati ujutru na autobus, odmah po dolasku u Prištinu počinjao nastavu oko deset sati, predavao do kasnog poslepodneva i istog dana ponovo sedao na autobus za Beograd. I to opet za minimalnu, često simboličnu naknadu. Cela ta prva grupa nastavnika na prištinskim studijama glume motivisana je bila idejom da zaživi još jedan punkt srpske kulture na Kosovu, da se kultiviše srpska izgovorena reč, da se unapredi Srpska drama u Narodnom pozorištu u Prištini, koja je bila na izdisaju. I zaista, vrlo brzo plodovi su iznikli. Ne samo što je prištinsko pozorište odjednom skočilo u kvalitetu i profesionalizmu, nego je i većina pozorišta u unutrašnjosti Srbije dobila neophodne mlade, školovane glumce, što ranije nije bilo moguće decenijama. Može se slobodno reći da je sazrevanje mladih glumaca sa prištinskog Fakulteta označilo neku vrstu preporoda u kvalitetu pozorišnog života u unutrašnjosti Srbije. A tome je u velikoj meru doprineo i Duško.

Zajedno smo učestvovali na međunarodnom naučnom simpozijumu, posvećenom srpskoj komediji, 1997. godine na Filološkom fakultetu u Prištini. Tom prilikom obilazili smo i srpska svetišta na Kosovu. Duško je, već oslabljen teškom bolešću, trudeći se da održi zajednički tempo, korak po korak savladao strmine i nizbrdice, širom otvorenih očiju i srca. Zaneseno je recitovao stihove srpskih pesnika u Gračanici, pred Bogorodicom Ljeviškom, na ruševinama Svetih Arhandela, u trpezariji prizrenske Bogoslovijske. U Prizrenu je sa ostalima zapevao "Onamo 'namo" kralja Nikole Petrovića-Njegoša. Zato se može razumeti kakvu je novu ranu za njega predstavljalo, samo dve godine kasnije, uništavanje srpskog življa, srpske kulture, starina i svetišta na Kosovu.

Posle odlaska u penziju Duško je, već teško narušenog zdravlja, nastavio da predaje Istoriju pozorišta na Fakultetu primenjenih umetnosti. Ipak, njegova

intelektualna i umetnička energija i radoznalost nisu mirovale. Jedna od njegovih poslednjih opsesija bila je i ideja o "pozorištu XXI veka", "pozorištu gledaoca", koju je inicirao režijom Molijerovog *Uobraženog rogonje* u Užicu, i u koju je, skoro sa dečjim zanosom, verovao i bivao pogođen kada je kod drugih nailazio na nevericu. To je bila ideja o nekoj vrsti interaktivnog pozorišta, u kome gledalac bitno utiče na tok i razvoj dramske radnje.

Kruna te njegove ideje bila je zamisao o pozorišnom dočeku novog milenijuma. Njen smisao je bio da se u noći milenijuma, između 2000. i 2001. godine, izvedu predstave *Hamleta*, u međunarodnoj organizaciji, na mestima hamletovske tradicije, od Elsinora nadalje. Ove predstave trebale bi kao kameni međaši da obeleže put u pozorište novog milenijuma, koje bi po Duškvoj viziji, trebalo da se razvija ka interaktivnom odnosu sa gledaocem. Duško je elaborat svog projekta, opet verujući u ljudsku dobronamernost i otvorenost, razaslao na brojne svetske adrese, od Međunarodnog instituta za pozorište (ITI) do uvaženih i uticajnih pojedinaca, kao što je na primer Piter Bruk. Iako je ta Duškova akcija inicirana krajem 1999. godine, u mesecima posle bombardovanja Jugoslavije od strane Zapada, on je ipak očekivao da veliki, ugledni umetnici i kulturni radnici promišljaju o umetnosti neopterećeni političkim odnosom svojih vlada. Suočio se, međutim, ne sa odbijanjem, nego sa ćutanjem. I to je bilo ono što ga je najviše pogodilo – nepristojnost i arogancija. No Duško se nije predavao. Grozničavo je tražio način da realizuje svoju ideju. Još u jesen 2000. godine mislio je da je ostvarenje moguće. A kada se njegova zamisao definitivno pretvorila u utopiju, došla je smrt.

Svoju duboku i trajnu vezanost za Fakultet dramskih umetnosti Duško je posvedočio i svojim zaveštanjem. Neposredno pred kraj, pritisnut oskudicom i stanbenom teskobom, on se obratio dekanu FDU molbom da mu se odobri korišćenje jedne prostorije kao radnog prostora, u koji bi smestio svoju biblioteku, s tim što bi posle njegove smrti knjige trajno ostale zaveštane biblioteci FDU. Njegova molba je prihvaćena sa blagonaklonošću i razumevanjem. Međutim, smrt je došla mnogo pre nego što je iko mislio. Njegov bogati knjižni fond, u kome je oko 4000 jedinica (knjiga, rukopisa, kucanih dramskih dela, separata i dr.), trajno se pridružuje ranijim legatima i poklonima koje su ostavili za sobom zaslužni profesori (Mata Milošević, Hugo Klajn, dr Miloš Đurić, Vladeta Lukić, Mira Trailović, Milo Đukanović, Ljubiša Đokić i drugi). Tako će se, uprkos tome što ga više nema, sa stranica njegovih knjiga Duškovo ime prenositi na nove i mlađe zaljubljenike u pozorište i širiti veru u beskrajnu lepotu i muku pozorišne umetnosti i njeno večno trajanje.

Svetozar Rapajić